

Η ποίηση στον Πλάτωνα: Των και Πολιτεία

Στην παρούσα σύνοψη των απόψεων του Πλάτωνα για τους ποιητές και την ποίηση εν γένει, συμποούνται οι σχετικές αναφορές του στον Ίωνα και στο II, III και X βιβλίο της Πολιτείας. Απώτερος στόχος είναι να επιχειρηθεί ένας αδρός σχολιασμός των θέσεων του Αθηναίου φιλοσόφου, σε κάθε ένα από τα εν λόγω βιβλία και να ιχνηλατηθεί μία ελλειπτική, αλλά ως το δυνατόν αντιπροσωπευτική, διαδρομή των απόψεών του.

Τα κυριότερα σημεία στα οποία εστιάζεται ο κριτικός στοχασμός του Πλάτωνα είναι: α) οι γνώσεις και οι ικανότητες των ποιητών, β) η παιδαγωγική αξία της ποίησης και η αποτίμησή της με γνώμονα την συνεισφορά της στην εκπαίδευση των νέων και ιδιαίτερα των “φυλάκων” της ιδανικής πόλης, γ) η διφορούμενη στάση των ποιητών έναντι των θεών, δ) η σχέση της ποιητικής αναπαράστασης με τον κόσμο των Ιδεών –τον μόνο αληθινό ε) η συγκριτική εξέταση της ποίησης με την φιλοσοφία -της ύψιστης τέχνης- μέσα στο πλατωνικό κοσμοείδωλο.

Στο τέλος της παρούσας εργασίας δοκιμάζεται ένα συμπέρασμα, εν είδη ελάχιστου κοινού στοχασμού, που διαπερνά τα επιλεγμένα αποσπάσματα: ο Πλάτωνας εξορίζει τους ποιητές από την νομοκρατούμενη ιδανική του πολιτεία. Δεν θεωρεί την ποίηση κατάλληλο μορφωτικό εργαλείο, για τον άξιο πολίτη, που λατρεύει τους θεούς και αναζητά την αλήθεια στον κόσμο των Ιδεών. Όμως, την ίδια στιγμή, αποδέχεται την τεράστια ισχύ του ποιητικού λόγου και επισημαίνει το πώς θα μπορούσε να δράσει επικουρικά στην συγκρότηση της ιδανικής, κατ’αυτόν, κοινωνίας.

Κλείνοντας την παρούσα αναφορά, ανοίγεται υπό μορφή ερώτησης για παραπέρα μελέτη -δεδομένης της ευρείας χρήσης ποιητικών μέσων και τεχνικών στο πλατωνικό έργο- η πλέον οξύμωρη υπόθεση: πόση ποίηση χρειάστηκε να υιοθετήσει ο Πλάτωνας, για να αναδείξει την φιλοσοφική του θέση και την κριτική του στάση έναντι της ποίησης;

II

Στον Ίωνα συγκεκριμένα, συνδιαλέγεται ο Σωκράτης με τον ομώνυμο ραψωδό, το όνομα του οποίου αποτελεί και τον τίτλο του έργου. Κύριο θέμα είναι η κατάρτιση των ποιητών (καθώς και των ραψωδών). Συγκεκριμένα, η αξιοπιστία όσων διατείνονται. Με άλλα λόγια, αν γνωρίζουν ενδελεχώς τα θέματα πάνω στα οποία στήνουν τα ποιήματά τους ή απλώς κατέχουν την τέχνη της ποιητικής αναπαράστασης. Δηλαδή, αν εν τέλει, τα ποιήματα, και η περαιτέρω διερμηνεία τους από τους ραψωδούς, είναι ο καρπός μίας σώφρονος τέχνης ή το αποτέλεσμα του ένθεου αγγίσματος των Μουσών.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Σωκράτης εκμαιεύει από τον Ίωνα την διβεβαιώση, ότι ο καλός ραψωδός πρέπει όχι απλώς να γνωρίζει αλλά να κατανοεί σε βάθος τι λέει το ποίημα (530c-d). Έπειτα, με δεδομένη μια τέτοια επάρκεια γνώσεων, να μπορεί να ξεχωρίσει ποιος ποιητής μιλάει ορθά και ποιος εσφαλμένα, (532b) και όχι απλώς να μπορεί να αποδώσει τα λεγόμενα του Ομήρου λόγου χάρη (531a). Αν, κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, τότε δεν μπορεί να μιλήσει, κατά τρόπο τεχνικό και επιστημονικό για τον ομηρικό έργο (532c).

Σε απολογητικό τόνο, ο Ίωνας λέει στο Σωκράτη, ότι από τον Όμηρο έμαθε για τον πόλεμο και τη στρατηγική (540d/541b). Έτσι όμως οδηγείται έμμεσα σε ανακολουθία, αφού δεν κατείχε από πριν αυτά τα οποία θα απήγγειλε, αλλά όπως υπονοεί η παραδοχή του, τα γνώρισε μέσω των ομηρικών κειμένων και της ιδιότητας του ως ραψωδού. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Σωκράτη, περί του αντικειμένου των τεχνών υπάρχει άγνοια, τόσο των ποιητών όσο και των ραψωδών αθέατη υπό τη σκέπη της θεϊκής έμπνευσης (534c/541e). Στο τέλος του έργου δε, ο φιλόσοφος δεν διστάζει να κατακεραυνώσει τον συνομιλητή του, αποδεικνύοντάς του ότι δεν είναι πραγματικά σοφός ερμηνευτής του Ομήρου (542a).

Παρά το δριμύ κατηγορητήριο περί γνωστικών ικανοτήτων, ο Πλάτωνας αναγνωρίζει τη δύναμη της έμπνευσης, που κατακλύζει τους ποιητές, ως επουράνια σαγήνη (536b). Παρατηρεί ότι το ποίον τους έχει κάτι το θείο, το αιθέριο, το μαγικό, το ένθεο και αλλόφρον (534b). Τους παρομοιάζει με τους πιστούς λάτρες του Βάκχου που κατακυριεύονται από άλογες δυνάμεις (534a) και τους καλλιτέχνες που εμπνέονται από τις Μούσες, όπως οι χορευτές και οι τραγουδιστές (534a).

Εν κατακλείδι, ο Πλάτωνας στον Ίωνα παρόλο που αναδεικνύει με εύληπτο τρόπο την άγνοια των ποιητών, σχετικά με τις δεξιότητες ή τις τέχνες που αναπαριστούν (π.χ ιατρική ή στρατηγική στην Ιλιάδα), και την ακόμη μεγαλύτερη άγνοια των ραψωδών, εν τούτοις, αναγνωρίζει την γοητεία που εκλύουν τα έργα τους και την ισχυρή επίδραση που μπορούν να επιφέρουν στους ακροατές. Σε κάθε περίπτωση, θεωρεί ότι μία ένθεη δύναμη ενσταλάζεται στους ποιητές και τους ραψωδούς, που προτρέπει τους μεν να συνθέσουν, και τους δε να διερμηνεύσουν.

III

Η κριτική της ποίησης στο δεύτερο βιβλίο της Πολιτείας και οι επιφυλάξεις που εκφράζονται για την εγκυρότητα των μύθων που πραγματεύεται και την χρησιμότητα της εν γένει (377e), σχετίζονται με την εκπαίδευση των “φυλάκων” (376c). Από κει πηγάζει το ερώτημα: κατά πόσο η ποίηση μπορεί να εκπαιδεύσει άξιους “φύλακες” που τους χαρακτηρίζει το θάρρος και η ρώμη;

Ο Πλάτωνας, μέσω του Σωκράτη, που τον θέτει αντιμέτωπο του Γλαύκωνα και του Αδείμαντα, κάνει λόγο για «κατασκευαστές μύθων» (377b), για ψεύδη που λέει ο Ησίοδος και ο Όμηρος (377d) παρόλο που ο τελευταίος είναι καλός ποιητής (μάλιστα «ο τραγικότερος των τραγικών»), για τον κίνδυνο των νέων να τους ακούν (378c) για το τί πρέπει να ξέρουν οι νέοι για τους μύθους αυτούς (378d) και για επιβεβλημένη επίβλεψη των μυθοποιών (377b).

Συνεχίζει, μιλώντας για τους θεούς (379a), για το πώς πρέπει να διδάσκονται οι νέοι τα περί θεών (379a/380c), για το τι πρέπει να ξέρουν οι νέοι για το ποίον των θεών (382e), καταγράφοντας την αφοριστική πρόταση, ως σύμπτυξη της θεώρησης του, «δεν υπάρχει τίποτα από τον ψευδολόγο ποιητή μέσα στους θεούς» (382d).

Ο Πλάτωνας δίνει στην λατρεία των θεών ιδιαίτερη σημασία, θεωρώντας ότι συμβάλλει στην συνοχή και στην ευημερία της ιδανικής πολιτείας. Ως εκ τούτου, αντιδιαστέλλει τον σεβασμό, που πρέπει να διακρίνει τους πολίτες έναντι των θεών, προς τις ανίερους αμφισημίες που καταθέτουν οι ποιητές. Οι θεοί επέχουν μία σελτή, ανώτερη θέση και οι προθέσεις τους μόνο ως αγνές και αγαθές μπορούν να νοούνται. Οι ποιητές όμως, όταν τους παρουσιάζουν με αδυναμίες και ελαττώματα παραπλανούν τους πολίτες και κλονίζουν την πίστη τους, ιδιαίτερα των νεοτέρων μεταξύ αυτών. Γι' αυτό οι συνθέσεις των ποιητών πρέπει να υπόκεινται σε διαρκή έλεγχο.

IV

Στο τρίτο βιβλίο της Πολιτείας, ο Σωκράτης αναφέρει πως η ποίηση πρέπει να ενθαρρύνει τους νέους να αποκτήσουν δύο αρετές: θάρρος και μετριοπάθεια. Επίσης, τα ποιήματα πρέπει να αποφεύγουν να μιμούνται τις ακραίες συναισθηματικές καταστάσεις που ζουν οι θεοί (388 c/390c) και οι ταραγμένοι ψυχικά ήρωες (391c).

Επεκτείνει την κριτική του σε όποιον γενικά εκφέρει δημόσιο λόγο, θεωρώντας πως πρέπει, στην ομιλία του ή στο κείμενό του, να εξισώνει τον ευτυχή με κείνον που διαπράττει το καλό, και τον δυστυχή με εκείνον που διαπράττει το κακό. Ισχυρίζεται, πως όχι μόνο οι ρήτορες, πρέπει να τονίζουν διαρκώς την παραπάνω ακολουθία στους συλλογισμούς τους αλλά και οι ποιητές, αφού η ποίηση αποτελεί μία υποκατηγορία της ρητορικής.

Η σκέψη του Πλάτωνα περί “φόρμας” και “τεχνικής”, όπως θα λέγαμε σήμερα, ξεκινάει με τον ισχυρισμό του Σωκράτη, ότι οι ποιητές ταυτίζονται με τους κατασκευαστές μύθων (392 c) και αναπτύσσεται, με μία λεπτομερή διάκριση των ειδών της ποιητικής τέχνης και των μέσων που μετέρχονται αυτοί, για να επιτελέσουν τους σκοπούς τους. Συγκεκριμένα αναφέρει, ότι οι ποιητές οδηγούν την αφήγηση τους μέσω της «διήγησης», που είναι άλλοτε απλή και άλλοτε μιμητική, «μίμησις» (392d). Όταν ο ποιητής μιλάει σε πρώτο πρόσωπο είναι απλή και όταν μιλάει σε τρίτο είναι μιμητική. Συνεχίζοντας, διαχωρίζει τα ποιητικά είδη βάσει αυτής της διάκρισης. Κατ’αυτόν η κωμωδία και η τραγωδία αναπαριστώνται μόνο μέσω μίμησης, ενώ οι διθύραμβοι αποδίδονται με απλή αφήγηση· τα δε έπη, και με τις δύο τεχνικές (394c).

Ο Σωκράτης καταφέρεται εναντίον των μιμητικών ειδών (394e/395b), και προειδοποιεί πως οι “φύλακες” δεν πρέπει να ασκούνται σε μιμητικά είδη λόγου, διότι εθίζονται στους θεατρινισμούς και την μαλθακότητα. Τέτοια χαρακτηριστικά, δεν προσιδιάζουν στη σκληραγώγηση και την εκπαίδευση που πρέπει να λάβουν οι νέοι, για να ανταποκριθούν, στον καίριο κοινωνικό ρόλο που θα κληθούν να ενσαρκώσουν (395e-396b).

Σε μία απόπειρα να συνδεθεί άμεσα η λειτουργικότητα και η χρησιμότητα των ποιητικών κειμένων με την ιδανική πολιτεία, ο Σωκράτης διαχωρίζει την κακή ποίηση από την καλή. Επισημαίνει, ότι η πρώτη είναι επικίνδυνη, σε αντίθεση με την δεύτερη, που εμπεριέχοντας πράξεις αξιόλογων ανθρώπων και υμνητικές αφηγήσεις προς τους θεούς, είναι ευπρόσδεκτη (390a-b).

Η διάκριση περί μιμητικής και απλής αφήγησης λείπει τελείως από τον

Ίωνα, ενώ στο παρόν βιβλίο καταλαμβάνει κεντρική θέση. Ο Πλάτωνας φαίνεται, σε σχέση με το πρώιμο έργο του, να αναστοχάζεται την λειτουργία και τις επιδράσεις παρενέργειες της ποίησης, κάτι που δικαιολογεί την εμφάνιση της κριτικής του, τόσο στην θεματολογία των ποιητών, όσο και στις τεχνικές που αυτοί ακολουθούν.

Σε κάθε περίπτωση όμως, ο Πλάτωνας, δεν παρεκκλίνει από την αυστηρά ηθικοπλαστική του οπτική, μέσω της οποίας βλέπει την παρουσία των ποιητών στη ιδανική, κατ'αυτόν, πολιτεία, και την ωφελμιστική, με την σύγχρονη φιλοσοφική έννοια, συλλογιστική του.

X

Ο Πλάτωνας, στο δέκατο βιβλίο της Πολιτείας του επεξηγεί αναλυτικότερα τους λόγους για τους οποίους οι ποιητές δεν θα πρέπει, κατά κανόνα, να είναι ευπρόσδεκτοι στην πολιτεία που οραματίζεται, παρόλο που τους θεωρεί ικανότατους να συνεπαίρνουν τους πολίτες και να τους εγχαράσσουν δυνατές εντυπώσεις.

Επανέρχεται στις σκέψεις του για την μιμητική τέχνη υπογραμμίζοντας πως δεν είναι αποδεκτή (595a). Οι κουβέντες του μάλιστα σκληραίνουν περισσότερο λέγοντας πως τα ψέμματα των ποιητικών συνθέσεων μπορεί να μολύνουν τους ακροατές αν δεν έχουν την πρωθύστερη γνώση ως φάρμακο να τα αντιμετωπίσουν (595b). Μολαταύτα, αργότερα αναδιπλώνεται μερικώς, αναγνωρίζοντας τον Όμηρο ως καλό ποιητή (595b-c), και τους ποιητές ως κατόχους της ικανότητας να θέλγουν (598b-e). Διασαφηνίζει, εν τέλει, περισσότερο τον στοχασμό του διαχωρίζοντας μόνον ένα μέρος της μιμητικής τέχνης ως επικίνδυνης, (398a-b) ενώ σε κάποιο άλλο σημείο του εν λόγω έργου του κάνει ένα νεύμα αποδοχής προς του ποιητές που υμνούν τους θεούς και εγκωμιάζουν τις αρετές των καλών πολιτών.

Αναλύει την σχέση των ποιητών με την αλήθεια, ξεδιπλώνοντας την επιχειρηματολογία του για τα στάδια που τους χωρίζει από την τελευταία αυτή (597a-e). Συγκεκριμένα, αφού η αλήθεια ταυτίζεται με τον κόσμο των Ιδεών, και αφού οι τεχνίτες (π.χ μαραγκοί) είναι αυτοί που κατασκευάζουν τα ομοιώματα αυτών των ιδεών (π.χ τραπέζια) δημιουργώντας τον αισθητό κόσμο που μας περιβάλλει, οι ποιητές που αναπαριστούν με λέξεις τον αισθητό κόσμο (π.χ. με τη λέξη τραπέζια), ως τρίτοι αυτής της αλληλουχίας, βρίσκονται τρία στάδια μακριά από την αλήθεια, (598e).

Απευθύνεται στους ποιητές με τραχύτητα λέγοντας πως έχουν έλλειψη επίγνωσης αυτών επί των οποίων μιλούν (598d-602b). Παρεμβάλλει, εν είδη παραίνεσης, μία παρατήρηση λέγοντας, πως πρέπει να γράφουν ποιήματα για πράγματα που γνωρίζουν καλά (599e 3-5). Επιτίθεται στον Όμηρο, λέγοντας ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις για επαρκή μόρφωση των “φυλάκων” (599c/600e). συμπληρώνει δε, ότι οι ποιητές, στο σύνολο τους, ζωγραφίζουν με τον λόγο τους φαντάσματα αρετών και άλλων αντικειμένων (600e).

Επανέρχεται στον Όμηρο λέγοντας, πως είναι ο μέγιστος των ποιητών και πρώτος ανάμεσα στους τραγικούς (607a). Επισημαίνει όμως ότι, πέρα από τους ύμνους προς τους θεούς και τα εγκώμια προς τους καλούς ανθρώπους, οι ποιητές ξυπνούν και τρέφουν ακραίες συναισθηματικές καταστάσεις (605b). Φοβάται ότι αυτή η ψυχική εκτράχυνση θα πάρει τα πρωτεία στις αξίες τις πολιτείας και θεωρεί ότι θα υποσκελίσει την προσήλωση των πολιτών στους νόμους (606e-607a). Τέλος συμπυκνώνει σε μία φράση όλο το πλαίσιο της προβληματικής του, αναφέροντας ότι υπάρχει μία «παλαιά έριδα μεταξύ φιλοσοφίας και ποίησης» (607b), αντιδιαστέλλοντας ευθέως τα δύο μεγέθη.

Στο δέκατο βιβλίο της Πολιτείας ο Πλάτωνας, παραδόξως, την ίδια στιγμή που αποσαφηνίζει και επιτομεί την κριτική του έναντι της ποίησης, πλαγιοκοπεί και ονοματίζει τις διαχρονικές αρετές της. Πρωταρχικά και πρόδηλα, τονίζει ακόμη περισσότερο την ισχνή κατάρτιση των ποιητών, τον βαθμό απομάκρυνσής τους από την αλήθεια και τον κίνδυνο που αποτελούν για την ιδανική πολιτεία. Δευτερευόντως όμως, και υποδόρια, στρώνει το έδαφος να ευδοκιμήσουν ποιητικά κείμενα με παιδευτικό χαρακτήρα, η θεματική και η μορφή των οποίων απαντούν στα κριτήρια που θέτει. Την μία στιγμή καταδεικνύει ότι η ποίηση υπολείπεται μορφωτικής αξίας έναντι της φιλοσοφίας και την άλλη, –ηθελημένα ή αθέλητα– εξισώνει τις δύο τέχνες ως δύο ισχυρές αντίθετες πρακτικές που διαχρονικά μάχονται για την πρωτοκαθεδρία.

XI

Ο Πλάτωνας στον Ίωνα και στα τρία βιβλία της Πολιτείας που προαναφέρθηκαν, αντιμάχεται τους ποιητές, θεωρεί ότι δεν είναι επαρκείς γνώστες, ότι παραπλανούν, ψεύδονται και ενίοτε δεν σέβονται τους θεούς. Αυτός είναι ο λόγος, για τον οποίο θεωρεί ο φιλόσοφος ότι δεν πρέπει, κατά κανόνα, τα κείμενα τους να αποτελούν εκπαιδευτική ύλη των νέων και ιδιαίτερα των

“φιλοσόφων-φυλάκων”. Διότι, είτε διαστρεβλώνουν την πραγματικότητα είτε εξαίρουν παράφορες ψυχικές εκφράσεις και υποδαυλίζουν επικίνδυνες έξεις.

Παράλληλα όμως, κατά την εκδίπλωση του πλατωνικού έργου συντελείται το εξής παράδοξο: ολοένα περισσότερο ο φιλόσοφος προκρίνει μία νουθεσία και μία κατευθυντήρια γραμμή για την ποίηση, ως να μην είναι δυνατός, ακόμη και επιθυμητός, ο απόλυτος εξοστρακισμός της. Αναγνωρίζεται η γοητεία που εκπέμπει ο ποιητικός λόγος, και εν τέλει μέσα από την συνεχή ανάλυση αλλά και την καταγεγραμμένη παραδοχή τής δύναμής της, η ποίηση δικαιώνεται. Δικαιώνεται αφού -ίσως έμμεσα και χωρίς πρόθεση- φωτίζεται η αξία της από την ίδια την εμμονή, του φιλοσόφου, να την υπερκεράσει και να την τοποθετήσει απέναντι από την φιλοσοφία συστήνοντας ένα αντιθετικό ζεύγος. Δικαιώνεται, κατ’ ουσίαν, ως δραστικού εργαλείου νοηματοδότησης, εκλέπτυνσης και μεταφοράς των συλλογισμών ενός στοχαστή, αφού, ο ίδιος ο φιλόσοφος, στην προσπάθεια του να αναδείξει την ισχύ των θέσεων του, μεταχειρίζεται πλειάδα ποιητικών μέσων (παρομοίωση, μέτρο, ρίμα, ρυθμός) και τεχνικών (ειρωνεία, δραματοποίηση, μύθο, σκηνοθεσία).

Η αποδοχή αυτής της οπτικής διαμορφώνει κατά συνέπεια, για περαιτέρω αξιολόγηση της βαθύτερης συγγένειας και αποδοχής της ποίησης από τον Πλάτωνα, το πλέον οξύμωρο ερώτημα: πόση ποίηση χρειάστηκε ο Πλάτωνας για να εδραιώσει την κριτικό στοχασμό του έναντι της ποίησης;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Albert Cook, *The Stance of Plato*, Littlefield Adams Books, Maryland, 1996.
 Thomas Could, *The Quarrel Between Philosophy and Poetry*, Princeton University Press, Princeton, 1991.
 Παύλος Δανδράκης, *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, εκδ. Φοίνιξ, Αθήνα, 1953.
 Gotfried Martin, *Πλάτων*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 1991.
 Penelope Murray, *Plato on Poetry: Ion; Republic 376e-398b9; Republic 595-608b10*, Cambridge, University Press, Cambridge, 1996.
 Πλάτων, *Ίων*, μτφρ., σχόλια: Α. Λαούρδας, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
 Πλάτων, *Ίων*, μτφρ., σχόλια: Φιλολογική Ομάδα Κάκτου, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1994.
 Πλάτων, *Πολιτεία*, μτφρ., σχόλια: Κ. Γεωργούλης, εκδ. Δημ. Εμ. Αλεξίου, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 1939.